

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО БІОЕТИЧНОГО ПРАВА

У статті відстоюється позиція формування та розвитку самостійної галузі міжнародного біоетичного права в системі міжнародного публічного права. Обґрунтовується необхідність формування науково-теоретичних засад міжнародного біоетичного права, оскільки саме від рівня та глибини науково-теоретичного забезпечення галузі залежатиме якість та ефективність застосування сформованих на його основі нормативно-правової бази та практикозастосованих механізмів, спрямованих на розв'язання глобальних біоетичних проблем, зокрема на збереження та подальший прогресивний розвиток людського генофонду, забезпечення його фізичної та психічної цілісності, а також цілісності органічного середовища та природного оточення людини, максимальний захист її біоетичних прав та свобод.

Ключові слова: науково-теоретичні засади, галузь міжнародного біоетичного права, фізична та психічна цілісність генофонду, біоетичні права.

Третякова В. Г. Научно-теоретические основы развития отрасли международного биоэтического права.

В статье отстаивается позиция формирования и развития самостоятельной отрасли международного биоэтического права в системе международного публичного права. Обосновывается необходимость формирования научно-теоретических основ международного биоэтического права, поскольку именно от уровня и глубины научно-теоретического обеспечения отрасли будет зависеть качество и эффективность сформированных на его основе нормативно-правовой базы и практикоприменительных механизмов, направленных на решение глобальных биоэтических проблем, в частности на сохранение и дальнейшее прогрессивное развитие человеческого генофонда, обеспечение его физической и психической целостности, а также целостности органической среды и природного окружения человека, на максимальную защиту его биоэтических прав.

Ключевые слова: научно-теоретические основы, отрасль международного биоэтического права, физическая и психическая целостность генофонда, биоэтические права.

Tretiakova V. H. Research and Theoretical Foundations of the International Bioethical Law.

The article reflects the author's position on the formation and development of the international bioethical law as a separate branch of law in the system of public international law and the necessity to form a scientific-theoretical foundations of international bioethical law. It is the level and depth of a scientific-theoretical foundations of international bioethical law research - providing will directly affect the quality of the international bioethical legislation and the effectiveness of its use in practice, especially when dealing with global bioethical issues, among which in the first place, such as the preservation and further progressive development of humanity, physical and mental integrity of the gene pool, the integrity of the organic environment and natural human environment, the protection of human bioethical rights.

Keywords: scientific-theoretical foundations, international bioethical law, physical and mental integrity of the gene pool, bioethical law.

Суспільні відносини біоетичного характеру почали складатися ще з появою державності, оскільки людину завжди цікавило її місце у природі, взаємовідносини з іншими членами суспільства, а також взаємини з іншими біологічними видами. Натомість, ці відносини розглядалися протягом тисячоліть в основному у контексті філософських вчень. Деякі з біоетичних суспільних відносин у різні віки і в різних країнах набували й правового характеру, зокрема питання, пов'язані з народженням людини або її лікуванням чи похованням, але відсутність гострих глобальних біоетичних проблем до початку ХХ ст. не створювали підстав для винесення їх на міжнародний рівень. Важкі для всього людства за своїми наслідками світові війни ХХ ст. й епохальні відкриття в біології, медицині та суміжних з ними науках, які дали змогу людині втручатися у структуру біологічних об'єктів, порушуючи не тільки фізичну цілісність інших біологічних об'єктів, а й фізичну та психічну цілісність собі подібних; «вибракування» людей за біологічними показниками, зокрема у зв'язку із наявністю у них фізичних чи психічних вад, яке мало місце у першій половині попереднього століття і навіть було регламентоване на

законодавчому рівні у деяких країнах світу (наприклад, у 30-ті роки минулого століття закони про примусову стерилізацію «неповноцінних» осіб були запроваджені у Німеччині, Норвегії, Швеції, Швейцарії, Естонії); масові біологічні та медичні експерименти над людьми і тваринами під час Другої світової війни та масове знищення людей за расовими, етнічними, релігійними, медичними, соціальними критеріями змусили світову спільноту «подивитися» на біоетичні суспільні відносини не тільки з філософської позиції моральності, як це мало місце у попередні часи, а вже криміналізувати їх на міжнародному рівні, вводячи їх тим самим у міжнародно-правову площину. Невипадково під час міжнародного кримінального судового процесу над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини, а також над лікарями-нацистами, які проводили злочинні медичні експерименти над мільйонами людей, що проходив у м. Нюрнберг з 20 листопада 1945 по 1 жовтня 1946 р. й отримав назву Нюрнберзького процесу [1, с. 420], було озвучено ідею створення міжнародного кримінального суду для розгляду справ про злочини проти людства, яку було реалізовано запровадженням такого міжнародного органу на початку вже XXI століття [2]. Але саме згаданий міжнародний судовий процес поклав початок новій галузі міжнародного права в системі міжнародного публічного права – галузі «міжнародного біоетичного права», а також започаткував пріоритетний міжнародно-правовий інститут – «міжнародного захисту біоетичних прав людини». Внаслідок згаданого міжнародного судового процесу було сформульовано Нюрнберзький кодекс 1947 р., який став першим міжнародно-правовим джерелом міжнародного біоетичного права, а висунуті цим судом десять «моральних, етичних і правових» вимог можна вважати першими міжнародними біоетико-правовими принципами [3, с. 185–200]. У подальшому під впливом ідей Нюрнберзького кодексу було прийнято сотні міжнародно-правових актів різного рівня як рекомендаційного, так й імперативного характеру, що регламентують різні аспекти біоетичної діяльності і регулюють різні біоетичні правовідносини, оскільки за цей час галузь міжнародного біоетичного права поповнилась десятками нових підгалузей. При цьому у зв'язку із прогресуючим розвитком біології, медицини і суміжних з ними наук процес виникнення нових біоетичних правовідносин триває, а отже, суспільство може очікувати і на подальше суттєве розширення галузі міжнародного біоетичного права за рахунок появи нових підгалузей і правових інститутів та реформування і поповнення вже існуючих. На превеликий жаль, на сьогоднішній день відсутні комплексні науково-теоретичні дослідження міжнародного біоетичного права як самостійної галузі у системі міжнародного публічного права. А ця галузь, як нова і надзвичайно важлива для суспільства, безумовно, вимагає належного теоретичного дослідження й осмислення, що допоможе оптимальному її функціонуванню і в практичній площині, дозволить створити комплексну та багатоаспектну глобальну систему захисту біоетичних прав людини, моніторингову систему профілактики та захисту фізичної та психічної цілісності людського генофонду, а також збереження цілісності та видового різноманіття органічного середовища та природного оточення людини. Для визначення поняття «міжнародне біоетичне право» пропонуємо наступну авторську дефініцію, за якою сучасне міжнародне біоетичне право можна розглядати як «новоутворювану спеціально-профільовану галузь в системі загального публічного міжнародного права, що являє собою сукупність загальних та спеціальних принципів та норм, спрямованих на врегулювання міжнародними правовими засобами глобальних біоетичних суспільних відносин з метою забезпечення та захисту життя, здоров'я, поваги до гідності та особистої автономії, фізичної та психічної цілісності як кожної окремої людини, так і усього людського генофонду, а також фізичної цілісності генофондів усіх інших біологічних об'єктів на планеті, збереження цілісності та оптимальної якості органічного середовища та природного оточення людини». На користь того, що це міжнародне біоетичне право є самостійною галуззю в системі міжнародного публічного права, переконливо свідчить наявність у нього власного предмета, методу, принципів, об'єкта, суб'єктів біоетичних правовідносин. Крім того, галузі міжнародного біоетичного права притаманна, як й іншим галузям права в системі міжнародного публічного права, певна структура та функції, що визначають її місце в системі наукової діяльності. Теоретико-наукові дослідження біоетичних правових категорій неподільно пов'язані з практичними дослідженнями, через які відбувається неупинний процес збагачення юридичної практики міжнародного біоетичного права та її постійне вдосконалення на основі існуючого в правовій науці позитивного досвіду різних правових систем, а також міжнародного правопорядку та міжнародних біоетичних правових стандартів. Так, призначенням та метою міжнародного біоетичного права можна вважати «його слугування оптимальним юридичним регулятором біоетико-правової поведінки всіх без винятку суб'єктів біоетичних правовідносин, тобто населення всієї планети, яке отримує уніфіковані біоетичні приписи та правила біоетичної поведінки, реалізує єдині й однакові для всіх біоетичні

права та обов'язки, встановлені за домовленістю всіх суб'єктів міжнародного публічного права – держав, міжнародних організацій та народів – у контексті захисту та подальшого збереження життєздатності біосфери та ноосфери». В якості предмета регулювання міжнародного біоетичного права пропонуємо розглядати «міжнародні біоетичні правовідносини, безпосередньо або опосередковано пов'язані із забезпеченням життя, здоров'я, фізичної та психічної цілісності людини, поваги до її гідності та особистої автономії, а також цілісності та оптимальної якості органічного середовища та природного оточення людини».

Тоді міжнародні біоетичні правовідносини доцільно сприймати як урегульовані правом відносини між державами, міжнародними організаціями та народами як суб'єктами міжнародного біоетичного права з приводу взаємодії кожної людини, суспільства у цілому, а також держав, міжнародних організацій та народів задля збереження життя та здоров'я, фізичної та психічної цілісності, гідності та особистої автономії кожної людини, цілісності та оптимальної якості її органічного середовища та природного оточення з усією його видовою багатоманітністю, а також з метою захисту від руйнації та деформації людського генофонду».

Цікаво те, що людство у міжнародно-правовому біоетичному контексті виступає одночасно як колективний природний біоетичний об'єкт, а також як суспільний колективний біоетичний суб'єкт і об'єкт.

У якості першого воно взаємодіє з іншими біологічними об'єктами зі свого органічного середовища та природного оточення і в якості такого поряд з усіма іншими біологічними видами та біологічними компонентами свого органічного середовища та природного оточення потребує захисту в частині біологічної безпеки та біологічної цілісності від несприятливих факторів природного характеру. Це можна назвати «біосферною компонентою» життєдіяльності людства як колективного природного біоетичного об'єкта.

Як колективний суспільний біоетичний суб'єкт та об'єкт людство діє вже у «ноосферному контексті», де характер, зміст біоетичних правовідносин, його життєдіяльність як біоетичного суб'єкта та об'єкта повністю залежить від встановленого ним же на планеті глобального біоетичного правопорядку, суб'єктивних біоетичних факторів, запроваджуваних, контрольованих і підтримуваних самим суспільством. Адже людство як міжнародний колективний суб'єкт міжнародних біоетичних правовідносин діє цілком усвідомлено, цілеспрямовано, наділене правами та обов'язками стосовно власного генофонду, усіх своїх індивідуальних членів (як суб'єктів суспільних біоетичних правовідносин, так і як біоетичних об'єктів), а також стосовно всіх без винятку біологічних об'єктів, за чію цілісність та безпеку несе відповідальність.

У галузі міжнародного біоетичного права можуть застосовуватися загальні та спеціальні принципи та методи міжнародного публічного права. Так, серед загальних методів на першому місці має бути, на нашу думку, морально-правовий метод, що спирається на авторитет моралі та моральних цінностей (наприклад, при застосуванні принципу поваги прав людини, поваги до гідності людини тощо). Крім того, можуть широко застосовуватись у галузі міжнародного біоетичного права такі методи, як: ідейно-правовий; організаційно-правовий; спеціально-правовий; функціональний тощо. Зазначені методи можуть бути застосовані як окремо, так і в комплексі.

В якості об'єктів міжнародного біоетико-правового регулювання можуть виступати глобальні біоетичні проблеми, пов'язані із: забезпеченням прав кожної людини на життя та здоров'я; збереженням фізичної та психічної цілісності людини; виявленню та підтриманню поваги до гідності кожної людини, а отже і до цілісності її тіла та його частин як за життя, так і після смерті; збереженням поваги до особистої автономії людини; постійним забезпеченням біобезпеки людини; збереженням людського генофонду; створенням належних умов і запровадженням спеціальних правил для захистом генофондів усього біологічного різноманіття у природі, що безпосередньо пов'язано із підтримкою благополуччя у суспільстві; забезпеченням у цілому належної якості та цільності органічного середовища та природного оточення людини. В реформуванні суспільних відносин на міжнародному і на національному рівнях провідну роль відіграє правова система. Саме через неї здійснюється визначальний вплив на характер змін у суспільстві, через неї відбувається становлення та розвиток міжнародного та національного прав, правових інститутів, галузей права; вдосконалення законодавчого процесу, забезпечується ефективність правового регулювання та міжнародного нормотворення та національного законотворення. В умовах глобальних зрушень у суспільстві, пов'язаних із застосуванням новітніх біологічних, біомедичних та психотехнологій, коли йдеться про збереження біологічної та психологічної цілісності і недоторканості людини, збереження цілісності і життєздатності

людського генофонду в масштабах усієї планети, зростає роль права, а разом з ним і правової системи в життєдіяльності кожної окремої людини і людства в цілому. Саме в таких умовах виникає потреба у формуванні модельної наднаціональної інтегративної правової біоетичної системи, основним призначенням якої є збереження генетичної цілісності і генетичної багатоманітності суспільства, психічної та фізичної цілісності кожної окремої людини. Адже в сфері виникнення, функціонування та правового врегулювання біоетичних суспільних відносин яскравіше за все спостерігається процес зближення національних правових систем та їх правових інститутів в умовах загальної міжнародно-правової та регіональної міжнародної, зокрема європейської інтеграції.

Базою для зближення національних правових систем та їх інститутів в умовах загальної міжнародно-правової та регіональної міжнародної, зокрема європейської інтеграції, як справедливо зазначає Оніщенко Н. М., виступають такі загальнолюдські правові цінності, як ідеї прав людини, верховенства права, демократичної, соціально-правової держави та інші, що набувають дедалі більшого поширення у сучасному світі [4, с. 3–12]. Інтеграційні процеси у біоетичній сфері, пов'язані з формуванням саме модельної загальної чи універсальної або планетарної міжнародної інтегративної біоетичної правової системи, за зразком якої будуватимуться вже регіональні міжнародні правові системи, наприклад, біоетичні правові системи ЄС або Ради Європи, та міжрегіональні, наприклад, євразійська біоетична правова система СНД, і які відбуваються під впливом двох основних правових явищ, а саме: внаслідок застосування універсальних міжнародних та галузевих, зокрема європейських, правових біоетичних стандартів, що кардинально впливають на створення новітніх національних біоетичних законів, і як результат постійного порівняльного аналізу різноманітних біоетичних правових систем та біоетичних правопорядків. Все це здійснюється з метою кращого дослідження надвичайного феномену біоетичного права та пошуку його місця в національних біоетично-правових системах та в міжнародному біоетично-правовому просторі. Слід зазначити, що формування біоетичного права здійснюється нестандартно, по-іншому, ніж це відбувається з іншими правовими галузями, оскільки воно розвивається на сьогодні значно інтенсивніше, ніж інші правові галузі, і до того ж весь час поповнюється новими і новими правовими інститутами, які віддзеркалюють надзвичайно швидкісний процес появи та розвитку біологічних, біомедичних та психотехнологій, що безпосередньо впливають на життя і здоров'я людини, її органічне середовище та природне оточення як в позитивному, так і негативному аспектах.

Суспільні реалії свідчать про те, що всі сучасні наукові досягнення біологічної, медичної, інших суміжних наук, здатні впливати на структуру біооб'єктів як позитивно, так і негативно, що означає, що останні потребують охорони, захисту, збереження; зокрема, людина як біооб'єкт вимагає поліпшення свого життя та здоров'я, а також збереження цілісності свого органічного середовища та природного оточення в усьому його видовому різноманітті, тобто всі сучасні біоетичні правовідносини є глобальними та нагальними, а отже, вимагають негайної «юридичної реакції» суспільства. Адже всі такі наукові досягнення, на жаль, потрапивши «до рук» злочинних елементів, можуть бути використані для порушення фізичної або психічної цілісності людини, цілісності її органічного середовища та природного оточення, результатом чого може стати знищення або деформація як людського генофонду, так і генофондів усіх інших біооб'єктів із органічного середовища та природного оточення людини. Не можна нехтувати суспільним явищем «внутрішньої видової біологічної дискримінації», яку ми спостерігаємо в суспільстві, коли за рахунок руйнації або структурної деформації одних біооб'єктів здійснюється далеко не завжди гарантована і, як правило, короткочасна пролонгація життєдіяльності інших.

Убачається, що саме міжнародне біоетичне право покликане стати найбільш оптимальним регулятором суспільних відносин на планеті, спрямовуючи розвиток усіх інших наук виключно у напрямі збереження, захисту та підтримки природного розвитку усіх біологічних об'єктів, тобто як самої людини, так і всього її органічного середовища та природного оточення [5, с. 18–32].

Отже, міжнародне біоетичне право має забезпечувати присутність постійного міжнародно-правового біоетичного моніторингу і міжнародно-правового біоетичного контролю при проведенні усіх біологічних та медичних досліджень, зокрема бактеріологічних, вірусологічних, генетичних, біохімічних, психічних тощо, задля застосування виключно їх позитивних для суспільства і його органічного середовища досягнень. Зважаючи на те, що сучасні наукові досягнення у біології, медицині та суміжних з ними науках одночасно стають джерелом біонебезпеки для суспільства, підґрунтям для вчинення в його просторі біомедичних та психічних злочинів, для накопичення і вдосконалення небезпечної для існування і збереження людського

генофонду біологічної зброї, створюють умови та засоби для ведення тотальної для планети перманентної біологічної, бактеріологічної та психологічної воєн, що нерідко є «невидимими», і такими, що не можуть бути ані своєчасно виявленими, ані нейтралізованими чи подоланими традиційними засобами і методами, які існують в арсеналі «стражів» міжнародного та національних правопорядків, саме у галузі міжнародного біоетичного права мають формуватися оптимальні правові інститути попередження та профілактики неналежного або негативного застосування згаданих досягнень, а також інститут відповідальності за їх антисуспільне використання. Має, на наш погляд, бути створена і діяти система міжнародного колективного біоетичного нагляду та біобезпеки, високопрофесійна міжнародно-правова служба біоетичної експертизи. Тому вбачається, що саме «міжнародне біоетичне право» на відміну від інших галузей права має бути найбільш уніфікованою глобальною галуззю і будуватися по єдиній науково і практично вивіреній міжнародно-правовій моделі. Воно вимагає у силу своєї специфічності та глобального суспільного призначення створення глобальної біоетичної інфраструктури для регламентації глобальної біоетичної життєдіяльності суспільства, всебічного врегулювання глобальних біоетичних правовідносин, для виконання глобальних біоетичних завдань, оперативного розв'язання глобальних біоетичних проблем, формування глобального біоетичного громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 7 томах. – М., 1961. – Т. 7. – С. 420.
2. Валеев Р. М. Нюрнбергские принципы и их влияние на развитие современного международного права / Р. М. Валеев, И. П. Сафиуллина // Московский журнал международного права. – 2006. – № 3. – С. 185–200.
3. Shabas A. William. An Introduction to the International Criminal Court. Second Edition / William A. Shabas. – Cambridge University Press, 2004. – 481 p.
4. Оніщенко Н. М. Правові системи сучасності. Порівняльне дослідження національних правових систем / Н. М. Оніщенко // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип.7. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 3–12.
5. Третьякова В. Г. Правове регулювання біоетичних проблем у контексті застосування міжнародних та європейських стандартів / В. Г. Третьякова. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – С. 18–32.

* Третьякова Вікторія Григорівна – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.